

учителя неизбежно вызывает ответную реакцию со стороны ребенка, вследствие чего происходит взаимодействие, которое приобретает имиджевый характер. Основными характеристиками педагогического взаимодействия являются взаимопонимание, взаимоотношения, взаимовлияние, что способствует гармоничному профессионально-личностному развитию имиджа педагога и установлению продуктивного сотрудничества между участниками имиджевого взаимодействия.

Таким образом, в процессе имиджевого взаимодействия происходит взаимное обогащение, совершенствование и коррекция имиджевых характеристик педагога и учащегося. Ведущая роль в этом взаимодействии принадлежит учителю.

Список использованных источников

1. Довга, Т. Я. Імідж сучасного вчителя : навч.-метод. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Т. Я. Довга. – Кіровоград : ПП «Ексклюзив-Систем», 2015. – 146 с.
2. Перельгіна, Е. Б. Психология имиджа : учебное пособие / Е. Б. Перельгіна. – М. : Аспект-Пресс, 2002. – 223 с.
3. Черепанова, В. Н. Формирование индивидуального имиджа педагога как средство реализации гуманистической концепции образования : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. Н. Черепанова ; Тобольский гос. пед. ун-т имени Д. И. Менделеева. – Тюмень, 1998. – 16 с.

УДК 811.161.3'373.46:69

ВЫВУЧЭННЕ СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЙ СІСТЭМЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ЯК СРОДАК ФАРМІРАВАННЯ МОЎНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ НАСТАЎНІКА ПАЧАТКОВАЙ ШКОЛЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ НАЙМЕННЯЎ БУДАЎНІЧАЙ СФЕРЫ)

Т. С. Бабровіч

*УА «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»,
г. Мінск, Беларусь, e-mail: bobrovich_ts@bspu.by*

У артыкуле акрэсліваецца важнасць разумення словаўтваральных працэсаў сучаснай беларускай мовы для настаўнікаў пачатковай школы. На прыкладзе найменняў будаўнічай сферы аналізуюцца словаўтваральныя тыпы, мадэлі і словаўтваральныя сродкі марфемнай дэрывацыі.

Ключавыя словы: словаўтварэнне, марфемная дэрывацыя, найменні будаўнічай сферы.

Словаўтварэнне з'яўляецца адным з асноўных спосабаў папаўнення слоўнікавага складу сучаснай беларускай мовы. Па словах А. Я. Супруна, «словаўтварэнне забяспечвае і папаўненне слоўніка новымі словамі, і зразумеласць гэтых новых слоў, якая вынікае з зразумеласці іх марфем, і вя-

домасці словаўтваральнай мадэлі. Тым самым словаўтварэнне забяспечвае паспяховае функцыянаванне мовы як стабільнага сродку зносін таго ці іншага соцыуму» [1, с. 103]. А. С. Кубракова падкрэслівае, што «ўсе сродкі словаўтварэння, усе яго прыёмы і мадэлі ўзнікаюць і існуюць для таго, каб служыць задачам намінацыі» [2, с. 4]. Таму разуменне сутнасці словаўтваральных механізмаў дае настаўніку пачатковай школы магчымасць бачыць і аналізаваць асаблівасці намінацыйных працэсаў у сучаснай беларускай мове і параўноўваць іх з іншымі мовамі, што асабліва актуальна ва ўмовах білінгвізму.

Так, пры ўтварэнні найменняў будаўнічай сферы ў сучаснай беларускай мове выкарыстоўваюцца ўсе спосабы намінацыі. Падрабязна разгледзім марфемную дэрывацыю.

Марфемная дэрывацыя з’яўляецца адным з вядучых спосабаў ва ўтварэнні аднаслоўных намінацый будаўнічай сферы. Яго дзеянне ахоплівае сферы сінхроннага ўтварэння. Новыя словы ўзнікаюць на базе ўжо існуючых слоў (асноў) і словаўтваральных афіксаў. «Гэтыя словы ў гукавых адносінах адрозніваюцца ад матывавальных, хоць навізна іх адносная, бо састаўныя часткі, з якіх яны ўтвораны, былі вядомы ў мове і раней; фактычна адбываецца толькі новая кампануюка ўжо вядомых частак, рэалізацыя магчымых камбінацый» [3, с. 94].

Аб’ектам даследавання з’явіліся 1020 аднаслоўных субстантыўных намінацыйных адзінокі, якія ўваходзяць у тэматычныя падгрупы «Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы», «Будынкi, памяшканні», «Будаўнічыя канструкцыі, іх часткі і элементы» і з’яўляюцца дастаткова ўжывальнымі ў сучаснай беларускай мове.

Прадуктыўным тыпам марфемнай дэрывацыі пры намінацыі будаўнічых тэрмінаў з’яўляецца суфіксацыя (135 адзінак – 13,3 % ад колькасці аднаслоўных найменняў). Суфіксальныя марфемныя дэрываты прааналізаваных тэматычных падгруп утвораны ад дзеясловаў і прадстаўлены наступнымі суфіксальнымі мадэлямі:

– **«аснова дзеясл. + -к (а)»**, дзе суфікс -к (а) прымае ўдзел у намінацыі адзінак тэматычных падгруп «Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы» і «Будынкi і памяшканні»: *шпаклёўка, дражка, муроўка, пракладка; перагародка, перамычка, расцяжка, абвязка*. Трэба адзначыць, што асноўная частка тэрмінаў на -к(а) поліматывавана. Такія найменні могуць разглядацца як вынік семантычнай дэрывацыі (тэрміналагізацыя агульнаўжывальных слоў) або як суфіксальныя дэрываты;

– **«аснова дзеясл. + нульсуфіксацыя»**. Найменні гэтай словаўтваральнай мадэлі ўваходзяць ва ўсе аналізуемыя тэматычныя падгрупы: *сумесь, раствар, замес, расплаў, вар, распіл, падмес; склад, пабудова, забудова, прыбудова* і інш.;

– **«аснова дзеясл. + -льнік»**. У данай словаўтваральнай мадэлі суфікс **-льнік** удзельнічае ў працэсе намінацыі адзінак, якія маюць значэнне прадмета (рэчыва), прызначанага для актывізацыі якога-небудзь працэсу, і увахо-

дзяць у тэматычную падгрупу «Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы»: *запаўняльнік, загушчальнік, растваральнік, паглынальнік, замацавальнік* і інш.;

– **«аснова дзеясл. + -льн(я)»**. Тэрміналагічныя адзінкі, утвораныя пры дапамозе суфікса -льн- адносяцца да тэматычнай падгрупы «Будынкi, памяшканні»: *брадзільня, парыльня, гартавальня, пачкальня, прыбіральня, спальня, мяльня, часальня, чытальня, умывальня, давільня, бялільня*.

Ад дзеясловаў шляхам суфіксацыі ўтвораны таксама наступныя назвы будынкаў і памяшканняў: *друкарня, малатарня, пякарня, сячкарня* (суфікс **-арн(я)**); *кладоўка* (суфікс **-оўк(а)**); *ліцейня* (суфікс **-цейн(я)**); *будынак* (суфікс **-ынак**); *лячэбніца* (суфікс **-эбніц(а)**); *вяндлярня* (суфікс **-лярн(я)**); *пільня, майстэрня* (суфікс **-н(я)**); *сховішча* (суфікс **-ішч(а)**); *ізалятар* (суфікс **-ятар**); *збудаванне* (суфікс **-нн(е)**); *жыллё* (суфікс **-лл(ё)**).

У аддзяслоўных дэрыватаў, якія ўваходзяць у тэматычную падгрупу «Будаўнічыя канструкцыі, часткі і элементы» вылучаюцца суфіксы **-цц-** (перакрыццё, пакрыццё), **-ін(а)**, (перакладзіна, адтуліна, свідравіна, выбоіна), **-ак (-як)** (*абрэзак, стаяк, абліпак, абрубак*), **-яцы(я)** (венцьяцяць, ізаляцяць); **-ыш** (*укладыш*). Суфікс **-л-** адзначаны ў аддзяслоўным назоўніку *бялілы*, які адносіцца да тэматычнай падгрупы «Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы».

Вяўлены шэраг найменняў будаўнічай сферы, якія ўтвораны **шляхам суфіксацыі ад асноў назоўнікаў** і прадстаўлены рознымі словаўтваральнымі мадэлямі.

Суфікальныя дэрываты, якія ўваходзяць у тэматычную падгрупу «Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы», прадстаўлены некалькімі словаўтваральнымі мадэлямі:

– **«аснова назоўн. + -іт (-ыт)»**: *чараціт, бетаніт, асфальтыт, вініліт, азбестыт, глініт, кварцыт, фасфарыт, валакніт, саламіт, храміт, крэмнезіт*;

– **«аснова назоўн. + -як»**: *вапняк, жалязняк, плітняк*;

– **«аснова назоўн. + -ік»**: *пясчанік, галечнік, ракушачнік, піловачнік*.

Субстантыўныя найменні гэтых груп матывуюцца назвамі мінералаў, хімічных элементаў, матэрыяламі расліннага паходжання.

Будаўнічыя тэрміны, якія адносяцца да тэматычнай падгрупы «Будынкi, памяшканні», утвораны пры дапамозе суфіксаў **-н(а)** (*алеіня, апарня, бандарня, канюшня, слясарня, кацельня*); **-арн(я)** (*малачарня, кнігарня, такарня*); **-нік** (*кароўнік, птушнік*), **-арнік** (*свінарнік*).

Вяўлены шэраг найменняў, якія ўтвораны **шляхам суфіксацыі ад асноў прыметнікаў**. Словы данага тыпу ўваходзяць у тэматычную падгрупу «Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы». У гэтай групе вылучаецца словаўтваральная мадэль **«аснова прым.+ -ік(-ык)»**: *герметык, эластык, пясчанік, галечнік, ракушачнік, піловачнік*.

Прэфіксальныя дэрываты ў тэрміналогіі будаўнічай сферы нешматлікія, што можна растлумачыць непрадуктыўнасцю данага спосабу намінацыі пры ўтварэнні субстантыўных найменняў (30 адзінак – 2,9 % ад колькасці аднаслоўных найменняў). Так, напрыклад, паводле словаўтваральнай ма-

дэлі **«пад- + аснова назоўн.»** утвораны найменні *падслой, падпавець*, якія адносяцца да лакатыўнага тыпу. Намінацыйны працэс будаўнічых тэрмінаў проціабледзяняльнік, проціакісляльнік, процізмякчальнік адпавядае словаўтваральнай мадэлі **«проці- + аснова назоўн.»**, дзе прэфікс надае значэнне 'прадмет, процілеглы названаму ўтваральным словам'.

Найменні будаўнічай сферы могуць утварацца з дапамогай прэфіксаў, якія належаць да інтэрнацыянальнага словаўтваральнага фонду, па наступных словаўтваральных мадэлях: **«контр- + аснова назоўн.»** (*контрвінт, контргайка, контррэйка, контрбрус, контршайба, контршкіў*); **«анты- + аснова назоўн.»** (*антыакісляльнік, антызагушчальнік, антыўзгаральнік, антысептык*); **«дэ- + аснова назоўн.»** (*дэактыватар, дээмульгатар*).

Некаторыя будаўнічыя найменні ўтвораны **прэфіксальна-суфіксальным спосабам**. Прэфіксальна-суфіксальная мадэль словаўтварэння не атрымала асаблівага пашырэння ў беларускай будаўнічай тэрміналогіі. Вылучаны наступныя прэфіксальна-суфіксальныя субстантыўныя будаўнічыя тэрміны: *падаконнік, падрамнік, падбэлечнік (пад- + аснова назоўн. + -нік); наканечнік, навугольнік, нагалоўнік (на- + аснова назоўн. + -нік); паддашак, падстрэшак (па- + аснова назоўн. + -ак); падпятак (пад- + аснова назоўн. + -ік); прасценак (пра- + аснова назоўн. + -ак); міжаконне, міжсценне (між- + аснова назоўн. + Ø (е))*.

Складанне як спосаб словаўтварэння з'яўляецца адным з найбольш прадуктыўных спосабаў папаўнення як слоўнікавага складу наогул, так і складу будаўнічай тэрміналогіі (255 адзінак – 30,4 %). Сутнасць складання (кампзіцыі) заключаецца ў аб'яднанні паводле існуючых мадэлей у адну моўную адзінку двух самастойных найменняў з мэтай намінацыі аднаго складанага паняцця і абумоўленае тэндэнцыяй да семантычнай кандэнсацыі ў тэрміналогіі [4, с. 65].

Будаўнічыя тэрміны, утвораныя шляхам словаўтварэння, прадстаўленыя дзвюма групамі: 1) найменні, у якіх змяняюцца абедзве часткі: *бэляка-распорка, бэляка-абвязка, дабайка-паскаральнік; жыла-праваднік*; 2) найменні, у якіх змяняецца адна апошняя частка: *блок-пакой, брус-памост, тэксталіт-крошка, гель-цэмент, гель-каўчук, вакуум-бетон*.

Асноваскладанне вызначаецца сваёй прадуктыўнасцю ў будаўнічай тэрміналогіі і прадстаўлена наступнымі словаўтваральнымі мадэлямі: **«аснова назоўн. + інтэрфікс + назоўнік»**: *газabalон, дрэвабетон, газagіnc, шлака-лемза, лесаматэрыял, пенькавалакно, пенаалюміній*. Будаўнічыя найменні, утвораныя асноваскладаннем, могуць мець тры асновы: *пенафенапласт, газapопелабетон, газapопеласілікат, пенасілікатблок, сталележабетон, шкложалежабетон*. Вылучаныя тэрміны ўваходзяць ва ўсе аналізаваныя тэматычныя падгрупы.

Аналізуючы дэрываты, утвораныя шляхам асноваскладання ў будаўнічай тэрміналогіі, неабходна адзначыць наяўнасць грэка-лацінскіх элементаў, якія выступаюць састаўнымі часткамі складаных найменняў: *гідра-* (ад гр.

hydōr – вада, водны) *гідракаўчук, гідрацэлюлоза, гідраачышчальнік; тэрма-* (ад гр. thermē – жар, цяпло) *тэрмафарба, тэрмаізаляцыя; мікра-* (ад гр. micros – малы) *мікрабетон, мікрадабаўкі, мікрашрубa; вібра-* (ад лац. vibrare – дрыжаць, вагацца) *вібрагасільнік, вібрааачышчальнік; нітра-* (ад гр. nitron – селітра, сода) *нітрафарбавальнік, нітралінолеум, нітралакі; аўта-* (ад гр. autos – сам, ужываецца са значэннем “аўтаматычны”, “аўтамабільны”) *аўтабаза, аўтагараж, аўтапавільён; гіпер-* (ад гр. hyper – над, звыш) *гіпервентыляцыя, гіпермаркет.*

Складана-суфіксальныя найменні будаўнічай сферы ўтвораны па наступных словаўтваральных мадэлях: **«аснова назоўн. + аснова дзеясл. + -льнік»** (*гукпаглынальнік, вільгацэпаглынальнік, водаразмеркавальнік*); **«аснова назоўн. + аснова дзеясл. + -нік»** (*водапрыёмнік, водаадстойнік*), **«аснова назоўн. + аснова дзеясл. + -Ø-»** (*дымаход, вадазбор*), **«аснова назоўн. + аснова дзеясл. + -н»** (*васкабойня*).

Такім чынам, даследаванне фактычнага матэрыялу дазваляе сцвярджаць, што марфемная дэрывацыя валодае значнай прадуктыўнасцю пры ўтварэнні найменняў будаўнічай сферы, якія ўваходзяць у тэматычныя падгрупы «Будынкi, памяшканні», «Будаўнічыя матэрыялы і рэчывы», «Будаўнічыя канструкцыі, часткі і элементы». З дапамогай марфемнай дэрывацыі ўтворана 435 аднаслоўных будаўнічых тэрміна (42,6 % ад колькасці аднаслоўных адзінак). Аналіз словаўтваральных тыпаў і словаўтваральных сродкаў сучаснай беларускай мовы стварае базу для засваення працэсу мадэлявання новых найменняў, удасканалення ўмення канструяваць словы з мэтай выпрацоўкі навыкаў правільнага пісьма, узбагачэння слоўнікавага запасу настаўнікаў пачатковай школы і развіцця маўлення.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Супрун, А. Е. Дуалізм словабразавання, дыяхронія і сінхронія / А. Е. Супрун // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков : материалы симп., 4–7 дек. 1984 / Акад. наук СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; редкол.: Г. П. Нецименко (отв. ред.) [и др.]. – М., 1987. – С. 99–104.
2. Кубрякова, Е. С. Теория номинации и словообразования / Е. С. Кубрякова; изд. стереотип. – М. : Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2016. – 86 с.
3. Шакун, Л. М. Словаўтварэнне: вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў / Л. М. Шакун. – Мінск : Вышэйшая школа, 1978. – 127 с.
4. Толикина, Е. Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина / Е. Н. Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии / редкол. : С. Г. Бархударов (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1970. – С. 53–67.